

BASISINKOMEN, LANDRENTE EN SOCIALE DRIEGELEADING

Jos Verhulst; tweede auto-referaat (*Lichtbaken*; Antwerpen, 26 februari 2017; 9u00;
voordracht voor *Democratie Nu*: Gent, 3 juni 2017; 16u30)

1. Het driegeleed karakter van het economisch verschijnsel.
2. Het driegeleed karakter van de economische cyclus.
3. Natuur en bestemming van het schenkgeld.

1. Het driegeleed karakter van het economisch verschijnsel.

Een begrip kan in vele gevallen verdiept worden door eenvoudige 'begrips-beschouwing'. Dit betekent dat we expliciet de inhoudelijke elementen verwoorden die bij nader toezien impliciet in het begrip besloten blijken. Deze elementen worden dan samengevat in een logisch samenhangend beeld dat reeds latent in het begrip aanwezig was en door de begripsbeschouwing expliciet te voorschijn wordt gebracht (ongeveer zoals meetkundige stellingen worden ontwikkeld vanuit de axioma's waarin ze reeds impliciet zijn vervat).

De mens beschikt over waarheidsweten (waardoor hij in staat is tot redelijke overweging en gesprek; zie eerste auto-referaat) en wordt via zijn lichamelijke geconfronteerd met economische schaarste. Het economisch verschijnsel ontstaat wanneer de mens met inzet van zijn waarheidsweten een schaarsteprobleem aanpakt. Uit de aard der zaak begint het economisch fenomeen met de *ervaring van een menselijke behoefte* en het eindigt bij de *bevrediging van die behoefte*:

economisch fenomeen

ervaring van de behoefte <=====> bevrediging van de behoefte

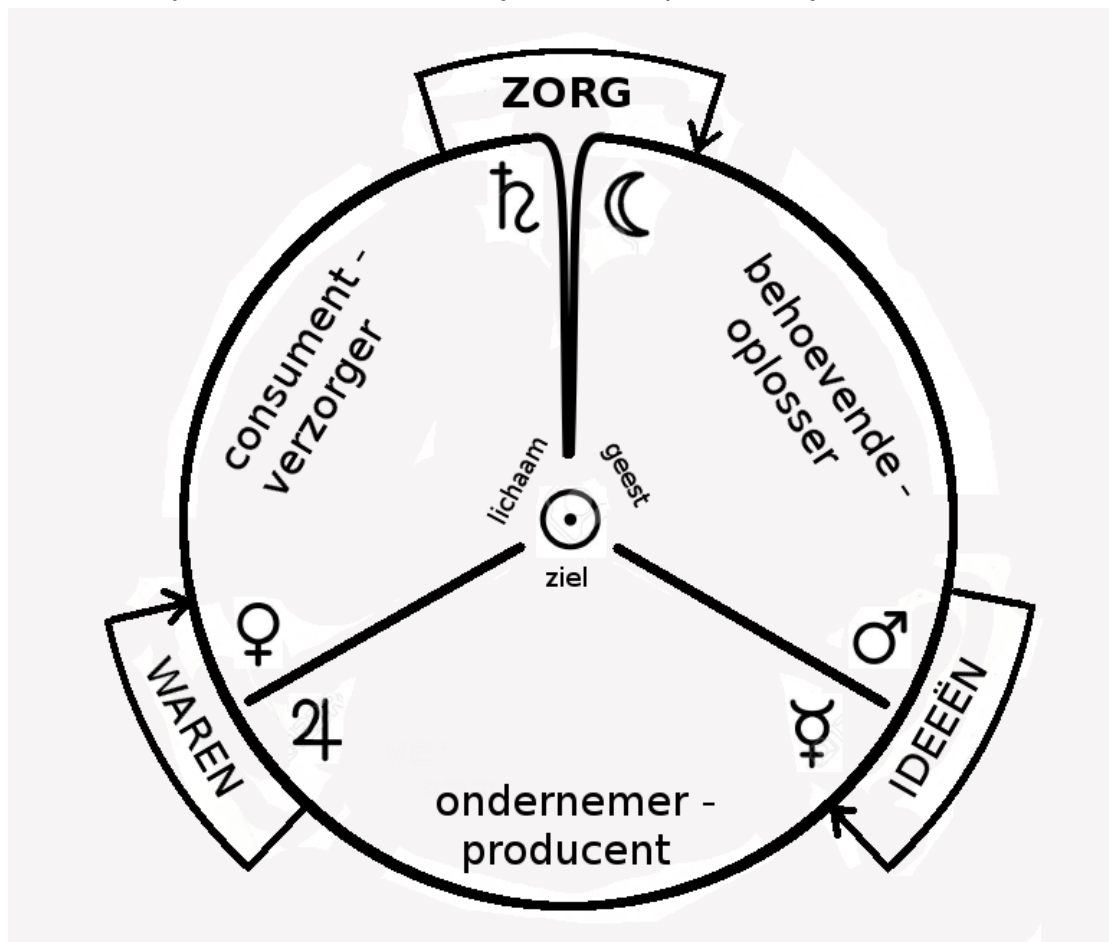
Zowel de ervaring van de behoefte als de ervaring van de bevrediging situeren zich in de individuele menselijke psyche en het persoonlijke menselijke bewustzijn.

Tussen het begin- en eindpunt van het economisch verschijnsel kunnen we een aantal logisch noodzakelijke stappen identificeren die samen een meer gedetailleerd beeld opleveren van het fenomeen. Daarbij blijkt dat de structuur van het economisch verschijnsel wordt weerspiegeld in het beeld van de traditionele zevendagenweek (waarin iedere dag van de week met één van de zeven klassieke planeten is geassocieerd). Hierop anticiperend zullen we het beginpunt (de ervaring van de behoefte) en het eindpunt (de bevrediging van de behoefte) associëren met respectievelijk de Maan en Saturnus (zie [figuur 1](#); commentaar verderop).

De ervaring van de behoefte wordt gevolgd door een ideële stap. Een idee moet worden ontwikkeld betreffende de wijze waarop de behoefte kan worden bevredigd. Door de aard van de zaak zal dit gepaard gaan met een vorm van

ideële strijd: de behoeftebevrediging kan op verschillende wijzen worden aangepakt en de meest geschikte werkwijze moet worden geselecteerd. Deze fase wordt dus gekenmerkt door ideeënstrijd en concurrentie tussen concepten en wordt daarom geassocieerd met Mars.

Het economisch verschijnsel zal dus *ipso facto* beginnen als een mentaal of geestelijk gegeven. In het individueel menselijk bewustzijn verschijnt de naakte ervaring van de behoefte (Maan) en deze ervaring van de behoefte wordt gevolgd door de ontwikkeling van een beeld met betrekking tot de behoeftebevrediging (Mars). In [figuur 1](#) wordt deze mentale of geestelijke beginfase aangegeven als 'behoevende-oplosser'. Noteer dat de 'behoevende' en de 'oplosser' niet noodzakelijk dezelfde persoon zijn.

Figuur 1: de structuur van het economisch verschijnsel.

Vervolgens moet het idee in productieve activiteit worden omgezet. Het idee moet vooreerst worden geïmporteerd in de sfeer van het economische ondernemerschap. De ondernemer brengt ter verwerkelijking van het idee concrete mensen en middelen bijeen. Dit is bij uitstek een mercuriële functie. Mercurius is de boodschapper van de goden en hij is de verbinder tussen 'hemel' (de moederschoot van het idee) en 'mensenwereld' (waar het idee wordt ontvangen en verwerkelijkt). De Mercurius-fase kan zeer uiteenlopende vormen aannemen maar moet altijd op één of andere wijze binnen het

economisch fenomeen aanwezig zijn omdat het productieve idee ipso facto één of andere vorm van uitvoering moet krijgen.

De Mercurius-fase moet zich verdichten in een juridiserende fase. De ondernemer brengt mensen en middelen met elkaar in contact. Doch om tot productie over te gaan dient een concreet samenwerkingsverband te worden gesmeed. De vrije verkenning van productieve mogelijkheden moet uitmonden in de vastheid van overeenkomst. De productie wordt aangepakt in de stoffelijke wereld gekenmerkt door schaarste. De vereiste productiemiddelen zijn niet onbepaald beschikbaar en de kandidaat-producenten hebben een inkomen nodig. Verhoudingen van bezit en eigendom moeten worden vastgesteld; contracten en afspraken moeten worden gesloten en nageleefd. Omdat Jupiter-Zeus de rechter is onder de goden, kunnen we spreken van een Jupiter-fase die logisch volgt op de Mercurius-fase. Enerzijds kunnen overeenkomsten enkel worden afgesloten nadat men middelen en mensen heeft verzameld en nadat men heeft onderlegd omtrent de inhoud van de overeenkomst. Deze activiteiten van verbinding en overleg vormen de mercuriële functie. Anderzijds moet deze Mercurius-fase noodzakelijkerwijs door een Jupiter-fase worden gevolgd: men kan de productie enkel aanvatten nadat de eigendoms- en bezitsverhoudingen effectief zijn vastgelegd en de taakverdelingen daadwerkelijk zijn overgekomen. De dubbelfase Mercurius-Jupiter vormt de maatschappelijk-economische bedding voor de materiële productie en werd in [figuur 1](#) aangegeven als de functie 'ondernemer-producent'. Hier wordt het productieve idee omgezet in waren, goederen of diensten. In deze dubbelfase strekt het economisch fenomeen zich uit in de intermenselijke sfeer of ziele-sfeer¹: de menselijke arbeid is met name altijd ingebed in de context van de arbeidsdeling.

Met de productie van de waar is het economisch fenomeen nog niet ten einde. De waar moet worden overgedragen van de sfeer van arbeid en productie (in [figuur 1](#) aangeduid als het domein 'ondernemer-producent' of Mercurius-Jupiter) naar de sfeer van de persoonlijke consumptie. In het typische geval gebeurt deze overdracht door aankoop op de markt. Het product komt daardoor in het individuele lichamelijke bereik van de consument: het wordt als het ware een extensie van het lichaam, bestemd voor de bevrediging van een specifieke lichamelijke behoefte. De overdracht van de waar naar de individuele lichamelijke sfeer vormt in verschillende opzichten het polaire tegenbeeld van de Mars-functie. In overeenstemming hiermee noemen we deze vijfde functie de Venus-functie. De Venus-functie is als het ware de vervulling van de Mars-functie: terwijl deze laatste vanuit conceptuele strijd het productieve idee genereert en dit idee exporteert vanuit de individueel-geestelijke sfeer naar de productiesfeer (de bij uitstek sociale sfeer of ziele-sfeer) dempt de Venus-functie het conflict-element dat door economische schaarste altijd op de markt voorhanden is door de waar over te dragen naar de beslotenheid van de individueel-lichamelijke sfeer. De Mars-functie genereert per definitie strijd tussen ideeën, met als eindresultaat het productief idee dat voor verwerkelijking is geselecteerd. De Venus-functie opereert op een toneel van latent materieel conflict (de markt van de

¹ Zie [figuur 2](#) in het eerste auto-referaat.

aangeboden waren, waar de consumentenbelangen botsen met elkaar en met de producentenbelangen) met als eindresultaat de beschikbaarheid van een product voor individuele consumptie.

Het via de Venus-functie in de individueel-lichamelijke sfeer geïmporteerde product wordt vervolgens ingezet voor effectieve verzorging. Deze afsluitende fase associëren we met Saturnus. De Saturnus-functie verhoudt zich polair tot de Maan-functie. De Maan-functie betreft de primaire waarneming of ervaring van de behoefte, waarmee het economisch verschijnsel per definitie begint. Het archetypische voorbeeld hiervan is de hongerige zuigeling die huult omdat een tekort wordt gevoeld. Zelfs de specifieke aard van de behoefte blijft in deze fase onbekend; enkel het tekort wordt ervaren. De zuigeling weet niet hoe honger ontstaat noch hoe zijn onbestemde behoefte kan worden bevredigd. Het tegenbeeld hiervan is de moeder die de behoefte van het kind onderkent en tegemoetkomt. In de oudheid werden de opeenvolgende leeftijden van de mens geassocieerd met de canonische volgorde van de klassieke planeten Maan-Mercurius-Venus-Zon-Mars-Jupiter-Saturnus². De Maan komt daarbij overeen met het jonge kind en Saturnus met de oudere mens. De polariteit tussen enerzijds beleving van de behoefte en anderzijds behoeftebevrediging vindt haar natuurlijk tegenbeeld in de polariteit Maan-Saturnus. Het beeld van Saturnus drukt nog een ander aspect uit dat kenmerkend is voor de uiteindelijke behoeftebevrediging: de zorg zal over het algemeen gedeeltelijk, onvolmaakt en onvolkomen zijn. De schaarste wordt niet volkomen overwonnen. In de Saturnus-functie komen alle beperkingen en onvolkomenheden tot uitdrukking die zich in de loop van de in [figuur 1](#) afgebeelde cyclus voordoen. De Saturnus-functie is drager van een stoffelijk geheugen: de naakte waarheid met betrekking tot de onvolmaaktheid van de behoeftenbevrediging, met 'verborgen gebreken' van het product enz., komt ter hoogte van de Saturnus-fase ongenadig aan het licht.

De zorg sluit de micro-economische cyclus af. We merken ([figuur 1](#)) evenwel dat in de oergestalte van de zevendaagse week ter hoogte van deze afsluiting een extra dag is ingelast, namelijk de zondag. De volgorde van de zes fasen Maan-Mars-Mercurius-Jupiter-Venus-Saturnus komt overeen met de volgorde van de weekdays (maandag ↔ Maan; dinsdag ↔ Mars; woensdag ↔ Mercurius; donderdag ↔ Jupiter; vrijdag ↔ Venus; zaterdag ↔ Saturnus). Tussen maandag (overeenkomend met het begin van de cyclus, de ervaring van de behoefte) en zaterdag (overeenkomend met het einde van de cyclus, de bevrediging van de behoefte) situeert zich de zondag. Deze zondag is tegelijk de eerste en de achtste dag van de weekcyclus en komt overeen met het transcendente element dat het economisch fenomeen tot een menselijk verschijnsel maakt. Bij ontstentenis van dit zonne-element worden de Maan-functie en de Saturnus-functie kortgesloten en degenerereert de economische cyclus (wat in de mythologie overeenkomt met Saturnus die zijn kinderen opeet³). De Zon is het beeld van het menselijke Ik, dat – tussen de

² Claudius Ptolemaeus "Tetrabiblos" (boek IV).

³ Dit thema werd voorgesteld door Rubens en Goya (Prado, Madrid). In het christelijk esoterisme komt het mysterie van de zevendagenweek ondermeer tot uitdrukking in de constellatie van 13-14 oktober 64 n.Chr. ('dood van Petrus').

waarneming van de behoefte en de bevrediging van de behoefte – de economische kring op transcendente wijze sluit, als een morele krachtbron die de kring voorziet van menselijke motivatie en menselijke moraliteit. Door het Ik-element in de economische cyclus overstijgt de economische behoefte zichzelf: ze komt in dienst te staan van het eindeloos diepe streven dat erin bestaat om in de wereld het geestelijk potentieel te verwerkelijken dat in het hogere menselijk IK ligt besloten. Dit IK-element is de integrerende factor die de domeinen van geest, ziel en lichaam tot een scheppend geheel verbindt.

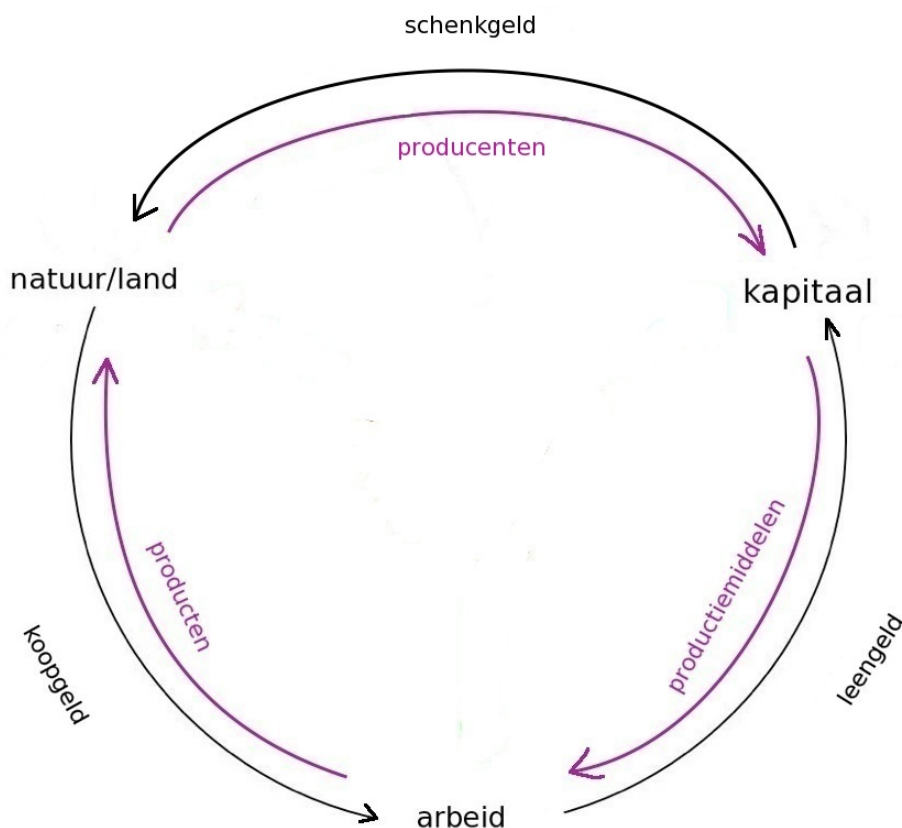
Indien dit zonne-element in de economische cyclus wordt miskend zal economische degradatie optreden. Enerzijds is het menselijke IK geroepen om de economische behoeften zelf te sturen en te selecteren. Behoeften die opstijgen uit de lichamelijke sfeer (in **figuur 1** voorgesteld door de Maan) kunnen destructief zijn. Het menselijke economisch verschijnsel omvat mede de zonne-functie die geroepen is om de behoeften op hun waarde en waardigheid te selecteren. Anderzijds speelt de zonnefunctie ook een wezenlijke rol langs de zijde van de zorgverstrekking (in **figuur 1** voorgesteld door Saturnus). De zorg omvat altijd meer dan de loutere toediening van het product voor de behoeftenbevrediging. De Saturnusfunctie wordt enkel een menselijke functie door de betrokkenheid en verantwoordelijkheidszin van de zorgverlener. In de mate dat deze kwaliteiten ontbreken zal deze functie inderdaad destructief werken: Saturnus eet in dat geval zijn kinderen op.

De planetaire week geeft ons een oerbeeld van het economisch verschijnsel waarbinnen de mens verschijnt als een driedelig wezen (geest-ziel-lichaam), met het menselijke Ik als centraal en integrerend element. Met de verschijning van deze zevendaagse 'planetenweek' is een historisch mysterie verbonden. Het sociaal instituut van de zevendaagse planetenweek verschijnt tegelijk met het Christendom, en in het gebied waar ook het Christendom zich verspreidt⁴. Colson wijst erop dat de verspreiding van de planetaire zevendagenweek doorheen het Romeinse Rijk een onverklaard verschijnsel blijft. De invoering van dit weekritme werd bijvoorbeeld niet van staatswege uitgevaardigd of door religieuze autoriteiten gedecreteerd. Het is alsof de planetaire week doorheen de samenleving werd verspreid vanuit een geestelijk centrum dat als zodanig buiten beeld bleef. Dit doet vermoeden dat de planetaire zevendagenweek door toedoen van de antieke mysterieën in de Grieks-

⁴ "Christianity and the observance of the planetary week spread more or less contemporaneously and over the same areas"; F.H. Colson (1926) "The Week" p.92. Colson (p.54) noteert dat Philo van Alexandrië (c.25 v.Chr.-50 n.Chr.) de planetaire week niet vermeldt in zijn verhandeling over het getal zeven ("De septenario"). Hij vermeldt zowel de zeven wekdagen als de zeven planeten maar niet het verband tussen de twee ("[Philo] certainly means to be exhaustive. But while of course he dwells both on the number of the planets and of the days of the week, he never brings the two into connection"). Anderzijds meldt Colson dat de planetaire zeven dagen gekend leken in Pompeï ("The clearest item is a wall-inscription in Greek headed 'Days of the Gods' followed by a list of the Seven in week-order beginning with Saturn and ending with Venus. Another wall-inscription (this time in Latin) has no heading and Mercury's name is omitted, but the remaining six are in week-order, while two others mention the 'Sun's day' and the 'Moon's day'. There is also a fresco in which appear figures clearly representing the seven deities in week-order"). Pompeï werd in 79 na Chr. bedolven onder het as van de uitbarstende Vesuvius.

Romeinse beschaving werd geïnjecteerd rond de tijd dat ook het Christendom verscheen. Via het beeld van de planetaire zevendagenweek ontstond het verband tussen de 'dag van de Zon' en de Verrijzenis⁵ waardoor het scharnier van het economisch fenomeen ahw in christelijke zin werd geheiligd.

2. Het driegeleed karakter van de economische cyclus.

Figuur 2: schema van de macro-economische cyclus. De voorstelling is geïnspireerd door Rudolf Steiners 'Nationalökonomischer Kurs' (GA 340; 1922).

De micro-economische cyclus (figuur 1) heeft betrekking op de bevrediging van individuele behoeften. Samengenomen leiden deze micro-economische handelingen tot de macro-economische cyclus voorgesteld in figuur 2.

De voorstelling van de macro-economische cyclus in figuur 2 geeft aan dat in de economische kringloop drie wezenlijk verschillende types van productie voorkomen. Vooreerst moeten *producenten* worden voortgebracht. Dit zijn mensen inclusief hun productieve vaardigheden. Daarnaast worden *productiemiddelen* gegenereerd die worden ingezet om *producten* voort te brengen. Deze producten worden verbruikt door de consumenten-producenten waardoor de cyclus wordt gesloten. Net zoals de geologische

⁵ Volgens de esoterisch-christelijke traditie vond de Doop in de Jordaan plaats op zondag 1 April 31 en de Verrijzenis op zondag 5 april 33. Deze twee dagen waren ook de paasdagen van de betrokken jaren (dwz. de eerste zondag na de eerste volle maan nadat de Zon door het lentepunt is gegaan). Zie bv.:

https://www.academia.edu/12597004/The_encoding_of_the_date_of_Christ's_Baptism_in_the_gospel_of_John

watercyclus (met verdamping, neerslag en terugvloeiing) wordt aangedreven door de zon als externe energiebron, heeft de economische cyclus een aandrijving van buitenaf, die te vinden is in het geestesleven en het rechtsleven⁶.

De producten worden voortgebracht in de wereld van de arbeid (in [figuur 2](#) aangeduid als '**arbeid**'); we gaan in deze tekst niet in op het onderscheid tussen 'waren' en 'diensten'). De menselijke arbeid wordt gekenmerkt door het fenomeen van de **arbeidsdeling**. De productieve kracht van de individuele mens kan spectaculair toenemen via doorgedreven taakverdeling en specialisatie. Het gevolg hiervan is dat de individuele mens in objectieve zin niet voor zichzelf werkt doch voor zijn medemens (ieder mens consumeert wat de anderen voortbrengen).

De producten worden geabsorbeerd of geconsumeerd door '**het land**'. Als consument behoort de mens tot dit 'land'; tegenover de stroom van producten van 'arbeid' naar 'land' staat een stroom van **koopgeld** van 'land' naar 'arbeid'. Het land omvat een geografisch deel van het aardoppervlak waarmee een bepaalde rechtsgemeenschap is verbonden die het recht produceert dat over het betrokken gebied in voege is. Het begrip 'land' zoals hier bedoeld omvat ook de natuur, de infrastructuur enz. in het betrokken gebied. Het land is op allerhande manieren getekend door de geschiedenis en draagt daarvan op duizend wijzen de sporen. Bovenal omvat het 'land' de menselijke bevolking van dat gebied, met zijn consumptievoorkeuren en met zijn productieve kwaliteiten. Deze productieve kwaliteiten omvatten niet alleen de productieve vaardigheden en talenten doch ook de morele kwaliteiten en tekortkomingen die voorhanden zijn in de bevolking. Als hoofdschakel in de economische kringloop fungeert het land enerzijds als de gebruiker van de vruchten van de menselijke arbeid (de waren of producten) en anderzijds als de voortbrenger van productieve vermogens die stromen van 'land' naar 'kapitaal'. Deze productieve vermogens ontstaan doordat in het land nieuwe mensen worden geboren en doordat het land aan zijn bevolking professionele en morele ontwikkelingsmogelijkheden biedt. Uit het land verrijst menselijke creativiteit, verbeeldingskracht en productief initiatief die met het kapitaal aan de slag gaat. Het land is het domein waarop de 'zorg' (cfr. [figuur 1](#)) de ruimte schept voor de ontwikkeling van productieve ideeën en productief initiatief.

Het land heeft een tweevoudig 'transcendent' karakter in de zin dat het economisch leven via het land langs twee zijden met niet-economische werkelijkheden in aanraking komt.

Enerzijds vormt het land als natuurgegeven een fundamentele begrenzing voor de economie (Rudolf Steiner duidde het 'land' doorgaans aan als 'Natur'). Voor de mens en zijn economie is deze 'natuur' een a priori gegeven. Dit geldt voor de natuurwetten, voor het gegeven zelf van ruimte en tijd, en ook voor de menselijke lichamelijkeheid die eveneens deel uitmaakt van het

⁶ Over motivatie, zie: R.Steiner "**Arbeitsfähigkeit, Arbeitswille und driegliedriger sozialer Organismus**" p.48-52 in: GA24. Zie ook: https://www.academia.edu/8994962/Rudolf_Steiner_de_sociale_hoofdwet_1905_en_het_mysterie_van_de_geest
Vergelijk ook met de positie van de Zon in [figuur 1](#).

land. De mens heeft het land niet gemaakt en kan het land niet in eigendom hebben. Dit geldt ook voor het menselijk lichaam zelf: de begrippen 'eigendom' of 'bezit' zijn niet van toepassing op het menselijk lichaam en de menselijke lichamelijke is 'des godes'⁷. Het menselijk lichaam, maar ook het natuurlijk land waarmee deze lichamelijke is verbonden, hoort als een opdracht of opgave te worden beschouwd. In een menswaardige samenleving ligt de menselijke lichamelijke ingebed in de reeds besproken buiten-economische 'sacramentele sfeer' (zie eerste autoreferaat). Ook het land zelf wordt in een menswaardige samenleving opgevat als een transcendent en geheiligd gegeven dat niet het voorwerp kan zijn van individuele eigendomsclaims doch dient te worden verzorgd, beschermd en doorgegeven. Het in de loop der geschiedenis ontstane Europees-christelijke cultuurlandschap, met kerken en kapellen als bakens voor ruimte en tijd, is hiervan de uitdrukking (figuur 3).

Figuur 3: Troyes, gravure 17^e eeuw.

Anderzijds is het land ook de verschijningsplaats voor de creatieve geest die in de economie ingrijpt. Enerzijds brengt het land nieuwe mensen voort en anderzijds vormt het land de bedding waarbinnen die mensen opgroeien en zich ontwikkelen, waarbij voortdurend nieuwe productieve vaardigheden en economisch relevante inzichten tot verschijning komen. Deze geestkracht transcendeert, voedt en leidt het economisch leven. Zij wordt door het economisch leven niet voortgebracht op dezelfde wijze als producten of waren. Het economisch leven brengt de producenten enkel voort in de zin dat ze voor hun verschijning een passieve bedding of landingsplaats levert. In wezen dient de economie af te wachten in welke mate deze geestelijke instroom het economisch leven zal sturen en bevruchten.

De menselijke creativiteit en initiatiefkracht grijpt de materiële wereld via de vorming van **kapitaal** (dwz. productieve verbanden en productiemiddelen). Net zoals de voortbrenging van producten gebaseerd is op arbeidsdeling, is de voortbrenging van productiemiddelen gebaseerd op **initiatiefdeling**. De arbeidsdeling is gericht op de toekenning van een specifiek type arbeid aan

⁷ "Wahrhaftig nicht bloß als von einem trivialen Bild, meine lieben Freunde, sondern als von etwas, was tief der Wahrheit entspricht, haben die Menschen früherer Zeiten immer davon gesprochen, daß der Mensch, der menschliche Körper ein Tempel der Gottheit ist. Und so wahr als in der Seele das Ich das Herrschende ist, wenn die Seele bewußt ist, so wahr ist im Körper die Gottheit herrschend. Ihr dürft nicht Eueren Körper als das Eurige ansprechen, denn der Körper ist nicht des Menschen, der Körper ist Gottes" (R.Steiner GA316, p.130; Dornach, 9 januari 1924).

diegene die met betrekking tot dat soort arbeid de beste vaardigheden heeft ontwikkeld. Door de initiatiefdeling belandt de ontwikkeling van nieuwe productiemiddelen en productieverbanden bij diegene die terzake over de meeste talenten beschikt.

Initiatiefdeling gebeurt via concentratie van kapitaal. Beschouw een primitieve economische situatie waar wel arbeidsdeling bestaat doch geen initiatiefdeling. In zo'n primitieve economie circuleert reeds één of andere vorm van geld. Dit geld is in wezen een wederzijds toegestane kredietopening. Beschouw bijvoorbeeld twee individuen A en B die elkaar van vis respectievelijk brandhout voorzien. A is een visser en heeft als productiemiddel een boot. B is houthakker en heeft als productiemiddel een bijl. Zonder geld kan een onmiddellijke ruil van vis tegen hout plaatsvinden. Wanneer de leveringen in de tijd worden gescheiden zien we één of andere vorm van geld verschijnen, die fungeert als boekhouding. Indien A bijvoorbeeld een portie vis levert aan B, en B levert niet direct een portie hout aan A, dan staat B 'in het krijt' bij A. De schuld van B jegens A moet ergens worden bijgehouden, bijvoorbeeld door een krijtstreepje. Dit krijtstreepje is reeds een vorm van geld. Dit geld kan ontstaan doordat A en B aan elkaar een kredietopening hebben toegestaan: ze hebben zich bereid verklaard om aan elkaar een zeker aantal leveringen toe te staan zonder directe tegenprestatie. Uiteraard is zo'n wederzijdse kredietopening enkel logisch sluitend en billijk indien de kredietopening werd begrensd, zowel inzake het maximum aantal leveringen dat zonder tegenprestatie kan worden opgenomen als inzake de tijd waarbinnen de tegenprestatie dient geleverd. B kan dus niet zonder tegenprestatie een onbeperkt aantal leveringen vis bij A betrekken en hij kan evenmin de tegenprestatie onbeperkt uitstellen. In het door A en B gebruikte geldsysteem dienen beide beperkingen op één of andere manier te worden ingebouwd.

We hebben aangenomen dat in de samenleving van A en B geen kapitaalconcentratie plaatsvindt. Dit betekent dat A en B de door hen gebruikte productiemiddelen zelf vervaardigen, vernieuwen en onderhouden. Wanneer de boot van A toe is aan vervanging of herstelling kan A een tijdlang geen vis leveren. Hij moet immers werken aan de boot die zijn 'kapitaal' vormt. Tijdens deze periode moet hij zich kunnen verwarmen. Zijn krediet-opening bij B moet voldoende groot zijn om de betrokken tijdspanne te overbruggen. Het omgekeerde geldt natuurlijk ook: op een gegeven ogenblik is de bijl van B aan vervanging toe. Dit werktuig maken kost tijd en B moet kunnen eten tijdens de periode waarin hij geen brandhout kan leveren. Hij zal dan een beroep doen op zijn kredietopening bij A.

In deze primitieve economie waar iedereen zijn eigen productiemiddelen maakt bestaat in eerste instantie alleen '**koopgeld**'. Het geld fungeert als een simpele losbladige boekhouding die de wederzijdse tegoeden en schulden bijhoudt. Geld gaat van A naar B wanneer een product gaat van B naar A. Wanneer B een portie brandhout levert aan A, gaat een krijtstreepje of bankbiljet van A naar B. De wederzijdse kredietopeningen die via het gebruik

van het geldsysteem worden toegestaan zijn voldoende ruim om ook de benodigde kapitaalopbouw en kapitaalvervanging te omvatten.

Een nieuwe situatie ontstaat wanneer de deelnemers aan het economisch leven besluiten om niet langer individueel de eigen productiemiddelen voort te brengen doch deze taak toe te vertrouwen aan diegenen die hiervoor het best zijn geschikt. We komen dan in een situatie terecht waarbij de meeste economische actoren de kredietopeningen waarover zij individueel beschikken voor de opbouw van hun eigen productiemiddelen, bijeenbrengen en ter beschikking stellen van een 'ondernemer' die terzake bijzonder begaafd is. Het aldus bijeengebracht krediet of geld noemen we (in navolging van Rudolf Steiner) '**leengeld**'. Op het ogenblik dat de producenten hun wederzijdse kredietopeningen voor kapitaalopbouw niet meer zelf gebruiken doch bijeenbrengen, emancipeert dit leengeld zich van het kooppeld. Het leengeld onderscheidt zich van het kooppeld door het fenomeen van de '**kapitaal-rente**'. Doordat de meeste economische actoren hun oorspronkelijke kredietopening ter vernieuwing van hun eigen productiemiddelen overdroegen aan de ondernemer ontstaat een algemene verhoging van de productiviteit. De bijkomende opbrengst komt ten dele toe aan de ondernemer en ten dele aan diegenen die hun kredietopeningen aan de ondernemer hebben overgedragen. De 'rente' weerspiegelt het deel van de opbrengst dat toekomt aan diegenen die de actie van de ondernemer mogelijk maakten door hun eigen kredietopening ter beschikking te stellen aan de ondernemer. Dit hoeft niet te betekenen dat de met het leengeld verbonden rente noodzakelijkerwijs de klassieke vorm moet aannemen van rente op obligaties of rente op termijnrekeningen. De economische actoren kunnen allerlei andere modaliteiten afspreken om, op één of andere manier, de meeropbrengst te verdelen die voortvloeit uit de initiatiefdeling (de concentratie van het krediet bij de ondernemer).

We hebben vermeld dat de visser en de houthakker logischerwijs ook een tijdslimiet dienen te verbinden met het krediet dat ze aan elkaar toestaan. Bij afwezigheid van zo'n tijdslimiet zou het voor één van de actoren mogelijk zijn om het krediet op te nemen en vervolgens permanent open te laten staan, zonder enige vorm van tegenprestatie. De visser zou bijvoorbeeld het maximaal afgesproken aantal houtporties kunnen opnemen en daarna alle relaties met de houthakker blijvend stopzetten. Uiteindelijk sterft de houthakker en blijft de schuld definitief onvereffend. *Het geld dient deze sterfelijkheid van de economische actoren te weerspiegelen.* Het geld ontstaat als een concrete individuele schuldtitle: in oorsprong is geld het bewijs dat de houder van het geld een concreet goed heeft geleverd en aanspraak kan maken op een compenserende levering door de concrete ontvanger van dat goed (pas nadien treedt een abstractieproces op doordat de schuldtitle als betaalmiddel aan derden worden gebruikt). In overeenstemming hiermee is de echte dekking van het geld het gegeven dat economische partners voorhanden zijn die beschikken over de vaardigheden en de goede wil om in ruil voor het geld producten te leveren. Indien de economische partners verdwijnen vervalt deze dekking en verliest het geld zijn waarde. Boekhoudkundig gezien dient het geld dus te sterven samen met de producenten.

Anderzijds kan geld als het ware worden herboren wanneer nieuwe producenten tot de gemeenschap toetreden. In een stabiel economisch systeem moeten dus voortdurend nieuwe producenten worden 'bijgemaakt'. Dit impliceert dat zo'n stabiel systeem moet voorzien in de financiële ruimte voor geboorte, opvoeding en opleiding van nieuwe producenten. Het geld dat hiervoor wordt ingezet is als het ware nieuw geld, dat in de economische kringloop verschijnt hand in hand met de nieuwe producenten. In navolging van Rudolf Steiner spreken we van '**schengeld**' (figuur 2).

3. Natuur en bestemming van het schengeld.

Het belang van de sluiting van de economische cyclus door het schengeld (figuur 2) wordt vaak miskend. Zoals we zullen zien komt het schengeld voort uit het kapitaal. Het schengeld wordt geabsorbeerd door het 'land', wat betekent dat het in eerste instantie terecht komt bij de individuele leden van de rechtsgemeenschap van dat land. Het schengeld is *ruimtescheppend geld*. Het creëert de ruimte waarbinnen mensen kunnen worden geboren en opgroeien en waarbinnen nieuwe talenten en menselijke kwaliteiten tot ontwikkeling kunnen komen. Deze nieuwe mensen, dragers van nieuwe talenten en productieve ideeën en mogelijkheden, kunnen niet worden gekocht. De menselijke individualiteit kan als zodanig niet in de economische kringloop als waar circuleren omdat de mens fungeert als voorafgaande bestaansvoorwaarde voor de verschijning van die kringloop. De mens, met zijn aanleg tot rede, genegenheid en verantwoordelijkheid is ten opzichte van het economisch leven een a priori gegeven⁸: net zoals men niet op de eigen rug kan zitten, kan de economische kringloop niet de eigen actoren als waar laten circuleren. Ten opzichte van de economische cyclus verschijnen de menselijke individualiteiten van buitenaf: zij duiken op in het land, vanuit de sacramentele sfeer (zie eerste autoreferaat). Niettemin verbruiken deze mensen noodzakelijkerwijs door de economie voortgebrachte producten. Anderzijds wordt het kapitaal (d.w.z. de productiemiddelen) onproductief indien niet vanuit het land een voortdurende toevoer bestaat van nieuwe producenten die dragers zijn van nieuwe productieve talenten (figuur 2). We zagen dat het leengeld leidt tot de voortbrenging van productiemiddelen en is verbonden met het verschijnsel van de kapitaalrente. Ten dele analoog hiermee leidt het schengeld tot de voortbrenging van producenten, waarbij deze derde geldstroom is verbonden met de **landrente**. Tussen 'kapitaalrente' en 'landrente' bestaat evenwel een scherp onderscheid⁹.

⁸ In die zin is de 'arbeidsmarkt', waarbij tijdversneden stukjes mensenleven schijnbaar worden verhandeld, een soort collectieve hallucinatie. De kern van de arbeid is de scheppende verantwoordelijkheidszin en die is onformaliseerbaar (zoals door iedere stipheidsstaking wordt geïllustreerd) en bijgevolg onverhandelbaar.

⁹ “[Es] wirkt heute verderblich die Konfundierung von Kapitalzins und Grundrente (...) Die Grundrente, die man irgendwie bewerten kann nach der Produktivität, die auf irgend einem Territorium ein Stück Boden hat, diese Grundrente ergibt, sagen wir, eine bestimmte Summe für ein staatlich begrenztes Territorium: der Boden ist nach seiner Produktivität (...) so und so viel wert. Für den Menschen ist es aber heute sehr schwierig, diesen einfachen Bodenwert als klaren Begriff zu denken, weil sich im heutigen kapitalistischen Wirtschaftsleben der Kapitalzins – oder das Kapital überhaupt – konfundiert hat mit der Bodenrente, weil der wirkliche volkswirtschaftliche

Zoals we zagen is kapitaalrente de vergoeding voor diegenen die hun oorspronkelijke kredietopening voor vernieuwing van productiemiddelen overdroegen aan de ondernemer die het kapitaal verzamelt. Landrente daarentegen is de uitdrukking van de productiviteit van het land. De bijdrage van het land tot de productiviteit kan direct worden gevisualiseerd via een eenvoudig gedachtenexperiment. Beschouw een bepaald bedrijf, met een groep medewerkers en een stel productiemiddelen. We kunnen ons dit bedrijf ingeplant denken in een voorspoedig land, met een degelijke infrastructuur, een goed klimaat en een talentrijke en moreel hoogstaande bevolking. In zo'n land kan het bedrijf gemakkelijk grondstoffen aanvoeren en de gemaakte producten afzetten; men kan gemakkelijk nieuwe en bekwame medewerkers aantrekken en men heeft geen last van corruptie en diefstal. Door al deze factoren bereikt het bedrijf een hoge productiviteit en kan een hoge winst worden gerealiseerd. We kunnen in gedachten datzelfde bedrijf overplanten in een treurig land, met een belabberde infrastructuur en met een weinig geschoolde bevolking met lage morele standaard. In die situatie zal het bedrijf, met precies dezelfde inspanningen, een veel lagere winst realiseren. Mogelijk kan het bedrijf in zo'n onproductief land zelfs niet overleven. Het verschil in winst dat in beide situaties wordt gemaakt weerspiegelt een verschil inzake landrente. Het land blijkt als zodanig een productieve factor die zich weerspiegelt in de hogere of lagere winst die door het bedrijf wordt gerealiseerd. Over het algemeen zal een bedrijf, nadat alle bedrijfskosten zijn gedelgd, alle medewerkers in het bedrijf een billijk inkomen hebben ontvangen en alle afschrijvingen zijn geboekt, een 'zuivere winst' realiseren. *Deze zuivere winst is de landrente.* Deze landrente wordt gegenereerd vanuit het kapitaal (figuur 2) en is van nature, zoals we zullen zien, bestemd om als 'schenkgeld' terug te vloeien naar het land. In de huidige samenleving wordt dit schenkgeld met gebruikmaking van valse en oneigenlijke eigendoms- en machtsverhoudingen in beslag genomen. Deze oneigenlijke verhoudingen worden gecreëerd en in stand gehouden doordat diegenen die het schenkgeld in beslag nemen de staatsmacht voor hun doeleinden inzetten. Onder de bestaande maatschappelijke verhoudingen wordt de landrente in beslag genomen via allerlei kanalen zoals aandeelhouderschap (diegenen die niet werken in het bedrijf doch gelden als 'eigenaar' van het bedrijf), zogenaamde 'patentrechten' en 'auteursrechten', door de staat (die onder het mom van dwangdienstverlening allerlei belastingen heft), door allerlei vormen van speculatie en door banken¹⁰. Figuur 2 toont de logische oergestalte van de economische cyclus. In een reële economie is deze oergestalte altijd

Wert der Bodenrente zu einem Truggebilde gemacht worden ist durch das Hypothekenrecht, durch das Pfandbriefwesen, durch das Obligationswesen und dergleichen" (R.Steiner 26 jan./16 feb.1919).

¹⁰ Men kan zo'n mechanisme bijvoorbeeld aan het werk zien bij overdrachteigendom van woonhuizen. Opeenvolgende gezinnen kopen achtereenvolgens eenzelfde grond met eenzelfde huis en betalen dit af over een periode van 20 of 30 jaar. Het ene gezin na het andere gaat, om de lening te financieren, een lening aan bij de bank. Over deze opeenvolgende leningen wordt voortdurend interest betaald. Doordat het onroerend goed wordt doorgegeven via koop en verkoop ontstaat een voortdurende stroom van rente richting bank, ook nadat de bouw van het huis allang is afgeschreven. Bij overdracht van het gebruiksrecht voor het onroerend goed zonder koop en verkoop zou deze rentestroom niet bestaan. De eeuwigdurende rentestroom van het onroerend goed naar de bank is een vorm van inbeslagname van landrente. Hetzelfde geldt voor de belastingen die de staat heft op de koop en verkoop of erfenis van onroerend goed.

herkenbaar doch ernstige vertekeningen kunnen optreden. In de huidige samenleving verschijnt 'schenkgeld' grotendeels in de vervormde gedaante van door de staat opgelegde 'dwangscheningen' (bv. via fiscaliteit gefinancierd kindergeld; staatsgecontroleerd onderwijs; staatsgecontroleerde media, religie en censuur; staatsgesubsidieerde politieke partijen enz.) die niet gericht zijn op de vrije geestelijke ontwikkeling van de menselijke individuen, doch integendeel deze ontwikkeling willen sturen in een door de machthebbers gewenste richting.

Bezit en eigendom.

Aan wie komt de landrente toe? Om deze vraag te beantwoorden moeten we bepalen aan wie het land toekomt, en in welke zin dit 'toekomen' kan worden opgevat. Deze vragen kunnen enkel beantwoord worden nadat het onderscheid is gemaakt tussen twee begrippen die we zullen aanduiden als respectievelijk '**eigendom**' en '**bezit**'.

Kort gesteld: met betrekking tot het gebruik van natuurlijke en godgegeven werkelijkheden zoals grond en bodem kan men hooguit spreken van 'bezit' doch niet van 'eigendom'. Men kan grond 'bezitten' in de zin dat men daadwerkelijk op die grond 'zit', dwz. op die grond woont of op die grond werkt. Omdat mensen natuurlijke en lichamelijke wezens zijn kunnen zij niet leven zonder enige vorm van bezit. Bovendien zijn grond en bodem (in economische zin) schaars: wanneer A een akker gebruikt om aardappelen te telen kan B niet tegelijk die akker gebruiken om tarwe te verbouwen; wanneer gezin X een huis bewoont kan dat huis niet tegelijk bewoond worden door gezin Y enz. De leden van de rechtsgemeenschap dienen dus met betrekking tot hun land rechtsregels te creëren om de bezitsverhoudingen te regelen. Daadwerkelijk gebruik van een stuk land is de enige band die een bepaalde mens met dat stuk land verbindt: wanneer het gebruik ophoudt verdwijnt ook de band. Grond hoort dus niet te worden gekocht en verkocht doch volgens wettelijk bepaalde modaliteiten te worden *doorgegeven*. Men kan in de eigenlijke zin geen 'eigenaar' zijn van de grond, los van het gebruik van die grond. De zogenaamde eigenaar van de grond heeft die grond immers niet gemaakt of geschapen. Zogenaamde eigendomsclaims op grond en bodem zijn in werkelijkheid altijd te herleiden tot een machtsgreep¹¹; en de staats-

¹¹ Steiner op een studieavond van de "**Bund für Dreigliederung**" (Stuttgart, 30 juli 1919):
"...in einer Zeit, über die wir hinaus sind, da entstanden soziale Verhältnisse im Grunde genommen einzig und allein durch Eroberung. Irgend ein Territorium wurde von einem Volke oder von einer Rasse besetzt: ein anderes brach herein und eroberte das Gebiet. Diejenigen Rassen oder Völker, die früher drinnen waren, wurden heruntergedrängt zur Arbeit. Das erobernde Volk nahm Boden in Besitz, und dadurch entstand ein gewisses Verhältnis zwischen Eroberern und Eroberten. Die Eroberer, die hatten durch das, daß sie diese waren, den Boden in besitz. Dadurch waren sie die wirtschaftlich Starken, die Eroberten waren die wirtschaftlich Schwachen. Dadurch bildete sich das heraus, was ein Rechtsverhältnis wurde. Daher hat man in fast allen älteren Epochen im geschichtlichen Werden durch Eroberungen begründete Rechtsverhältnisse, das heißt: Vorrechte und Benachteiligungsrechte.
(...) In der neueren Zeit war es dann nicht allein der Grund und Boden nur, dessen von ihm abhängige Rechte aus Eroberungen hervorgegangen sind, sondern es kamen dazu diese, die Vorrechte und Besitz hatten, die jetzt durch wirtschaftliche Macht sich

macht wordt aangewend om deze machtsgreep te bestendigen en te gebruiken om via allerhande kanalen beslag te leggen op de landrente.

De oorsprong van het concept 'eigendom' is gelegen in de menselijke arbeid. Men kan eigenaar zijn van datgene wat men op rechtmatige wijze zelf heeft geproduceerd, of wat anderen hebben geproduceerd en wat men daarna heeft gekocht, gekregen of geërfd. De menselijke lichamelijkeheid is als het ware gericht op de voortbrenging van het product. De bouw van de menselijke hand vraagt om de aanvulling door het werktuig; de globale menselijke constitutie vraagt om de aanvulling door een halo van eigendommen die het fysiek bestaan mogelijk maken. De door de mens gegenereerde of verworven producten vallen te beschouwen als een extensie van diens lichamelijkeheid. De waren of producten die voortgebracht worden in antwoord op de economische schaarste worden van nature (dwz. op grond van de lichamelijke natuur van de mens) object van eigendom¹².

Men dient dus twee soorten schaarste te onderscheiden. Enerzijds bestaat schaarste uit hoofde van het land: er is niet oneindig veel grond ter beschikking en door de rivieren stroomt niet oneindig veel water. Grond en rivieren zijn niet door mensen gemaakt en zij kunnen niet in eigenlijke zin het voorwerp zijn van eigendom. Zij maken deel uit van het land en vormen de basis voor de productiviteit van het land. Grond of bodem is anderzijds essentieel voor het menselijk bestaan: de mens gebruikt grond en 'be-zit' (dwz. 'bezet') altijd een stukje grond. De mens kan dus wel een bezitsrelatie hebben met de grond. Anderzijds bestaat schaarste met betrekking tot menselijke producten. Een brood kan slechts éénmaal worden gegeten, een jas slechts éénmaal worden afgedragen. Deze producten zijn het object van eigendom en kunnen wel, los van hun gebruik of verbruik, worden gekocht en verkocht.

Er bestaan ook individuele menselijke voortbrengselen die niet schaars zijn. Ideeën, muzikale composities, teksten en dergelijke zijn als zodanig niet

aneignen konnten die Produktionsmittel. Da kam zu dem, was Bodenrecht ist im heutigen Sinne, der Besitz der Produktionsmittel, das heißt der Privatbesitz von Kapitalisten dazu".

¹² Producten of waren zijn altijd vormen of gestalten die gedragen worden door het natuurlijk substraat (de materie of de stof). Dit laatste is *niet in directe zin* het voorwerp van eigendom. Wanneer ik bijvoorbeeld een jas koop, word ik eigenaar van de 'vorm' van die jas. Deze 'vorm' omvat niet enkel de ruimtelijke afmetingen maar ook kenmerken als kleur, textuur van de stof, de doorlaatbaarheid voor warmte en vocht enz. Door het gebruik vervalt gaandeweg deze vorm tot de jas is 'opgebruikt'. De vorm is gedegradeerd doch de materie of stof waaraan de vorm verscheen is nog altijd voorhanden. Deze materie is als zodanig niet mijn eigendom. De afval die na gebruik ontstaat dient in goede orde te worden teruggegeven aan de natuur en ik heb geen enkele verdere claim op de atomen of moleculen die verder hun weg vervolgen doorheen de natuur. De eigendom van een waar of product heeft betrekking op de uit arbeid resulterende vorm; deze vorm 'bezet' noodzakelijkerwijs een deel van de stof dat ik als zodanig niet in eigendom heb maar via mijn eigenaarschap van het product wel 'bezit'. Nadat de waar door gebruik is vernietigd eindigt mijn bezetting van het onderliggend natuurlijk substraat en heb ik niet langer enige claim op dat substraat, net zoals ik na het einde van het gebruik van een stuk grond geen claim meer heb op die grond.

Verder dient opgemerkt dat arbeid gebeurt binnen de context van arbeidsdeling. Het product van de arbeid is altijd product van samenwerking tussen arbeidenden die onderling overeenkomen hoe de eigendom van de voortgebrachte producten wordt verdeeld.

schaars. Een boek als fysiek object is een waar en is als zodanig schaars; maar de tekst in het boek is niet schaars. Wanneer één mens die tekst leest, kunnen tegelijk onbeperkt veel andere mensen deze tekst ook lezen. Deze niet-schaarse menselijke producten worden in veel gevallen kunstmatig schaars gemaakt door ze wettelijk te verbinden met auteursrechten, octrooien en patenten. Dit is onterecht, wat direct blijkt uit het feit dat diegenen die voor de eigen geestelijke creatie betaling eisen helemaal niet betalen voor de geestelijke creaties waarvan zijzelf gebruik maken. Niemand betaalt bijvoorbeeld aan de erfgenamen van de uitvinder van het wiel of van de uitvinder van het alfabet. Om voor zichzelf betaling te eisen en tegelijk zichzelf vrij te stellen van betaling voor de vindingen van anderen zijn allerlei onbillijke regelingen uitgedokterd (bijvoorbeeld vervaltermijnen voor auteursrechten en patenten) die uitmunten door willekeur. Hoewel niet-schaarse individuele producten onmogelijk het voorwerp kunnen zijn van eigendom in economische zin, blijven zij wel een geestelijke band behouden met de maker. Er bestaat een 'claim van geestelijk vaderschap' van de maker of auteur op zijn geestelijk product. Deze claim op auteurschap of uitvinderschap berust op de noodzaak tot waarachtigheid in de menselijke samenleving. Het is met name onrechtmatig om valse claims van auteurschap te vestigen op een geestelijk product of om het geestelijk vaderschap van het product moedwillig te verzwijgen of in twijfel te trekken.

Tenslotte bestaan ook fysieke elementen waarop het schaarsteprincipe niet van toepassing is (zoals bv. het maanlicht) en geestelijke producten waarvan niemand de bron kent (zoals bv. de taal, het wiel of het vuur). Gebruik van deze zaken staat in economisch opzicht volkomen vrij. We komen dus tot de volgende vierdeling¹³:

	persoonsgebonden	niet persoonsgebonden
schaars	eigendom	bezit
niet schaars	auteurschap	vrij

Voor ons betoog is van belang dat het land wel voorwerp kan zijn van 'bezit' doch niet van 'eigendom'. Rente op eigendomtitels van land zijn dus intrinsiek onrechtmatig en de landrente hoort niet aan de houders van dergelijke oneigenlijke titels te worden toegewezen. Om te achterhalen aan wie de landrente wel toekomt dienen we dieper in te gaan op de verhouding tussen het land en de bij dat land horende rechtsgemeenschap.

Evenredige verdeling van de landrente.

In een democratische gemeenschap wordt recht gecreëerd door de leden van de rechtsgemeenschap. Dit recht is van toepassing op het 'land' dat hoort bij die rechtsgemeenschap en regelt de omgang met de economische schaarste in die gemeenschap. De meest fundamentele vorm van schaarste is die van de toegang tot het land zelf. De uitgebreidheid en de gebruiksmogelijkheden

¹³ Het menselijk lichaam zelf transcendeert deze vierdeling; de beschikking door de menselijke individualiteit over het lichaam is een voorafgaandelijke bestaansvoorwaarde voor de totstandkoming van eigendoms- of bezitsrelaties.

geboden door het land zijn eindig en beperkt. Bovendien heeft ieder lid van de rechtsgemeenschap een concreet segment van het land nodig om überhaupt te kunnen wonen, werken en leven. Het recht dient dus te regelen hoe de leden van de rechtsgemeenschap als individu het land kunnen gebruiken. Hierbij gelden volgende drie overwegingen:

De **eerste overweging** luidt dat land en grond geen waar is en niet het voorwerp kan zijn van eigendom. Het land is ten opzichte van het recht een a priori gegeven dat fungeert als bestaansvoorwaarde voor het recht; koop en verkoop van land komt neer op oneigenlijke koop en verkoop van gebruiksrecht van land. Iedere *eigendomsclaim* (in tegenstelling tot *bezitsclaim*¹⁴) op een stuk land berust op een onrechtmatige afdreiging en machtsontplooiing¹⁵. De **tweede overweging** luidt dat de leden van de rechtsgemeenschap, vermits ze geen van allen eigenaar zijn van het land of een deel daarvan, zich ten opzichte van het land in een onderling symmetrische of gelijkwaardige verhouding bevinden. De **derde overweging** luidt dat de menselijke conditie meebrengt dat de mens leeft op het land en van het land. De mens kan zich dus niet afzijdig houden van het land.

¹⁴ Zoals reeds betoogd betreft 'bezit' de claim die men vestigt op een deel van het natuurlijke substraat op basis van het daadwerkelijk gebruik van dat deel van het natuurlijk substraat. Men bezit bijvoorbeeld het huis, en de bijbehorende bodem, waar men woonachtig is. 'Eigendom' betreft een claim die men vestigt op stoffelijke vormen die men daadwerkelijk zelf heeft geschapen. Wie bijvoorbeeld een partij appels heeft gekweekt, is eigenaar van die appels en kan ze verkopen, vererven of wegschenken. Deze eigendom betreft dan de 'vorm' van de appel, en niet de met die vorm noodzakelijkerwijs verbonden materie. Deze laatste keert terug naar de natuur wanneer de vorm van de appel door consumptie is vernietigd. Bodem kan dus, wanneer men de geschetste terminologie aanwendt, wel het voorwerp zijn van een rechtmatige bezitsclaim maar niet het voorwerp van een rechtmatige eigendomsclaim. In Steiners woordgebruik wordt dit onderscheid niet gemaakt: 'Eigentum' en 'Besitz' worden door hem min of meer als synoniemen gebruikt. Noteer ook dat de bezitsclaims logisch onmogelijk kunnen opgelost worden via zogenaamd 'gemeenschappelijk bezit'. De claim op een evenredig deel van het land is immers, door de verantwoording ervan, gebonden aan de *individuele* bewoner van het 'land' en aan zijn *individueel* gebruik van het 'land'. Het gaat dus om de implementatie van het principe van een privaat en onvervreemdbaar aandeel in het land. Steiner merkt terzake op (27 januari 1919): **“Das Privateigentum kann gar nicht aus der Welt geschafft werden, sondern nur maskiert. Ich will nicht, daß alle Proletarier werden, sondern daß jeder Besitzer ist, und zwar dessen, was ihm zukommt. Das Privateigentum soll nicht abgeschafft, sondern auf eine solche Basis gestellt werden, daß sein Nutzeffekt kollektivistisch wirkt”**.

¹⁵ Eigendomclaims op grond die men niet gebruikt berusten in laatste analyse altijd op verovering en op gewapende macht. In de huidige maatschappelijke context is het doorgaans de staat die met geweld de zogenaamde eigendomsclaims verdedigt en de gebruikers van de grond dwingt om huur of pacht te betalen aan de vermeende 'eigenaar'. In een rechtstaat kan grond in principe geen eigendom zijn los van het gebruik. De vaste gebruiker of bewoner van de grond heeft een bezitsclaim op de grond die voortduurt tot het gebruik van de grond ophoudt; het recht bepaalt de modaliteiten voor het doorgeven van het gebruiksrecht. De individuele aanspraak op een deel van het land vormt de materiële basis van het individuele recht op leven en heeft een absoluut en onvervreemdbaar karakter: **“Bei Grund und Boden herrscht die größte der sozialen Lügen. Sie alle besitzen de facto ein Stück Boden. Was Sie sonst besitzen, hat keinen realen Wert, wenn es nicht gedeckt wird durch ein Stück Boden. Man muß rechnen: ein gewisses Territorium dividiert durch die Anzahl der darauf wohnenden Menschen! Daß Sie diesen Boden nicht real besitzen, ist ein Betrug. Das wird durch Rechte unwirksam gemacht”** (R.Steiner, 22 april 1919; zie p.38 in: **“Neuordnung des Bodenrechtes als soziale Forderung der Gegenwart. Wortlaute aus Schriften und Vorträgen von Rudolf Steiner”** Roman Boos, Herausgeber; Stuttgart 1945, 1957).

Conjunctie van deze drie overwegingen voert tot het besluit dat ieder lid van de rechtsgemeenschap een gelijke individuele aanspraak heeft op een evenredig deel van het productieve land dat hoort bij die rechtsgemeenschap. Uiteraard kan het niet gaan om een letterlijke verdeling of verknipping van het 'land' in geografische of kadastrale zin. Ieder lid van de rechtsgemeenschap heeft aanspraak op een gelijk deel van de productieve capaciteit van het 'land' dwz. op een gelijk deel van de *landrente*.

Dit principe van individuele gelijke verdeling van de landrente vormt een wezenlijke grondslag voor iedere authentiek menselijke rechtsgemeenschap. We hebben gezien (zie eerste autoreferaat) dat het natuurlijke recht impliceert dat ieder lid van de rechtsgemeenschap, niet *in abstracto* doch *in concreto*, het recht op fysiek bestaan hoort te erkennen van de andere leden van de rechtsgemeenschap. In de meest primitieve situatie betekent dit dat ieder lid van de gemeenschap aanspraak maakt op niet meer dan een evenredig deel van de natuurlijke hulpmiddelen (zoals bodem, water...) die ter beschikking staan van de gemeenschap. Deze aanspraak op een evenredig deel van het land is niets anders dan een aanspraak op het recht om te arbeiden voor het eigen levensonderhoud. In een meer geavanceerde samenleving met doorgedreven arbeidsdeling wordt dit principe van gelijke toegang tot het land omgezet in een aanspraak op een gelijk deel van de landrente. Het onderliggende idee blijft echter onveranderd: de toegang tot een evenredig deel van het land, of de beschikking over een gelijk deel van de landrente, is identiek met het natuurlijk recht op arbeid (dwz. met het natuurlijk recht op leven). De werkloze in een moderne samenleving, die in het beste geval een uitkering ontvangt en vaak als parasiet wordt afgeschilderd, werd in werkelijkheid beroofd van zijn natuurlijk recht op toegang tot de productieve vermogens van het land. Daardoor werd hem zijn recht op arbeid ontstolen want men kan niet leven en niet arbeiden zonder toegang tot het land.

Steiner omschreef het principe van de evenredige verdeling van de landrente als volgt: **“De landrente, waarvan men de hoogte kan bepalen volgens de productiviteit die een stuk bodem heeft binnen een bepaald gebied, levert een welbepaald totaal op binnen een staatkundig begreemd gebied: de bodem vertegenwoordigt, in functie van zijn productiviteit (...) en binnen de context van de totale economie, een welbepaalde waarde (...) Deze landrente (...) is altijd voorhanden. Wanneer men over een bepaald gebied de landrente neemt en deze deelt door het aantal inwoners van dat gebied, dan vormt dat quotiënt het enig denkbare bestaansminimum. Dat is een wetmatigheid, die net als een natuurkundige wet een welbepaalde vorm heeft en niet anders zijn kan. We hebben hier te doen met een primair en fundamenteel feit: niemand verdient in werkelijkheid meer, binnen een bepaald sociaal organisme, dan de totale landrente gedeeld door het aantal inwoners.** Het surplus wordt verdiend via coalities en associaties waarbinnen ongelijke verdeling kan ontstaan van de opbrengst tussen de betrokkenen. Maar in de ware zin kan niet meer overgaan in het roerend bezit van de individuele mens dan datgene wat ik hier aangeef (...) Het is een primair feit dat in werkelijkheid in een sociaal organisme niemand meer verdient dan wat genoemd

quotiënt oplevert. Hoeveel ook wordt gearbeid, het individu als zodanig verdient niet door arbeid. Alles bovenop het genoemd quotiënt wordt gerealiseerd via associaties tussen mensen. Politieke instellingen kunnen deze werkelijkheid ontkennen. Het komt erop aan dat het organiserende denken het werkelijk verloop der dingen weerspiegelt (...). Leven in de zin van het sociale organisme, daarop komt het aan”¹⁶.

Steiners ‘Existenzminimum’ is niets anders dan het basisinkomen. Dit laatste is het enige zuiver individuele inkomen dat een mens toekomt; alle andere vormen van inkomen worden verworven in samenhang met anderen. Het basisinkomen weerspiegelt het individuele aandeel van het lid van de rechtsgemeenschap in de vruchtbaarheid en de productieve vermogens van het 'land'. Uiteraard neemt men ook land in bezit via de bewoning van een huis, via het gebruik van grond als werkplaats of als akker enz. Conceptueel

¹⁶ “Die **Grundrente**, die man irgendwie bewerten kann nach der Produktivität, die auf irgend einem Territorium ein Stück Boden hat, diese Grundrente ergibt, sagen wir, eine bestimmte Summe für ein **staatlich begrenztes Territorium**: der Boden ist nach seiner Produktivität (...) gegenüber der Gesamtwirtschaft so und so viel wert (...) Grundrente (...) ist eben immer da. Wenn Sie auf einem bestimmten Territorium die Grundrente nehmen und sie durch die Einwohnerzahl dieses Territoriums dividieren, so gibt der Quotient das allein mögliche **Existenzminimum**. Das ist ein Gesetz, das wie ein Gesetz in der Physik ein ganz bestimmtes Gesetz ist und nicht anders sein kann. Das ist eine primäre Tatsache, ist etwas, was fundamental ist: daß eigentlich niemand in Wirklichkeit mehr verdient in irgend einem sozialen Organismus als die gesamte Grundrente dividiert durch die Einwohnerzahl. Was sonst mehr verdient wird, wird verdient durch Koalitionen und durch Assoziationen, wodurch Verhältnisse geschaffen werden, daß auf die eine Persönlichkeit mehr Werte kommen als auf die andere. Aber wahrhaftig, in den mobilen Besitz eines einzigen Menschen kann gar nicht mehr übergehen als dasjenige, was ich jetzt bezeichne (...) es [ist] eine primäre Tatsache, daß in Wirklichkeit in einem sozialen Organismus niemand mehr verdient - man verdient nicht durch Arbeit, wenn man noch so viel arbeitet - als dasjenige, was dieser Quotient, den ich angeführt habe, ergibt. Alles übrige ist durch Assoziationen unter den Menschen bewirkt. Gegen eine solche Tatsache können die sozialen, die politischen Einrichtungen verstoßen. Darum handelt es sich, daß man das ganze organisierende Denken in die Richtung bringt, in der die Tatsachen laufen (...) Im Sinne des sozialen Organismus leben, das ist es, worauf es ankommt” (Dornach, 16 februari 1919 ; GA 189). Op 27 januari 1919 sprak Steiner zich in Stuttgart uit over het thema getiteld ‘Soziologie des Bodens’. Daarbij zei hij ondermeer: “Wenn man auf diesem Gebiete wirklichkeitsgemäß denkt, so braucht man nur dem äußere Anerkennung zu schaffen, was da ist. In Wahrheit ist in der Weltwirtschaft richtig, daß jeder Besitzer desjenigen Teiles des Bodens und der Produktionsmittel ist, der dann herauskommt, wenn man den ganzen Umfang des Bodens und der Produktionsmittel dividiert durch die Bevölkerungszahl. Es stellt sich dabei allerdings heraus, daß der Volksreichtum abhängt von der Bevölkerungszahl”. Te noteren valt nog dat volgens Steiner het in gebruik genomen productiemiddel, inclusief gebouwen, hoort te worden opgenomen in het 'land'. Zij worden dus beschouwd als 'getransformeerd land' en horen ook te worden doorgegeven en niet verkocht: “Ganz genau denselben Wert, den im Wirtschaftsprozeß der Grund und Boden hat, oder besser gesagt dieselbe Bedeutung, haben aber fertiggestellte Produktionsmittel, nicht Produktionsmittel, die erst gemacht werden, sondern die fertiggestellte Produktionsmittel, die dann dazu dienen, daß mit ihnen weiter produziert wird. Diese fertiggestellten Produktionsmittel, die kann man in Wirklichkeit eigentlich auch nicht kaufen. Kauft man sie aber, dann erwirbt man in Wahrheit das Recht, sie ausschließlich zu benutzen. Also, man kauft wiederum ein Recht. Und nun sehen Sie am allerbesten an diesen Produktionsmittel, daß, wenn sie fertig sind, sie einfach nicht verkäuflich sein dürfen, daß aufhören müssen die Produktionsmittel auf dem Wirtschaftsmarkt einen Wert zu haben. Wenn sie fertiggestellt sind, dann sind sie gerade so wie Grund und Boden” R.Steiner Suttgart 22 mei 1919 (GA 331).

dient het deel van het land dat men op deze manier rechtstreeks bezit te worden afgetrokken van het landaandeel dat als basisinkomen wordt ontvangen. In de praktijk kan dit gebeuren door een kadastraal inkomen te verbinden met elk stuk land. Het concept van onroerende 'opbrengst-eigendom', waarbij de eigendomstitel als zodanig een inkomen oplevert zonder enige vorm van arbeid, hoort te worden afgevoerd¹⁷.

Basisinkomen als schenkgeld

Het individuele basisinkomen is het individuele aandeel in de landrente dat toekomt aan ieder lid van de rechtsgemeenschap van het land. De landrente is de directe uitdrukking van de vruchtbaarheid en de productieve capaciteit van het land en is gelijk aan het deel van de productieve opbrengst dat overblijft nadat alle productiekosten zijn gedelgd en alle productiemedewerkers een billijk inkomen hebben ontvangen¹⁸ (de 'zuivere winst'). Een authentieke rechtsgemeenschap kan slechts bestaan indien alle leden van de rechtsgemeenschap elkaars recht op fysiek bestaan niet enkel in theorie maar ook in de feiten erkennen, hetgeen inhoudt dat alle leden van de rechtsgemeenschap gelijke toegang krijgen tot het land en zijn productieve vermogens¹⁹. We hebben daarom het basisinkomen gekarakteriseerd als '*...het recht op leven en op arbeid*'. In de meest primitieve situatie betekent dit dat ieder lid van de gemeenschap de gelijke mogelijkheid moet hebben om de beschikbare grond te bewerken, uit het beschikbare water te putten enz. In een samenleving met geavanceerde arbeidsdeling en gespecialiseerd grondgebruik komt het recht op toegang tot de productieve vermogens van het land overeen met een van de landrente afgeleid basisinkomen dat toelaat om op voet van gelijkheid met anderen productieve verbanden op te richten.

Anderzijds hebben we ook gezien dat geld van nature verouderd, omdat geld in oorsprong vorderingen weerspiegelt op productieve prestaties van concrete menselijke individuen. De betrokken individuen zijn sterfelijk en het geld dat de vorderingen op deze mensen weerspiegelt wordt waardeloos wanneer de betrokkenen door ziekte, ouderdom of dood niet langer kunnen produceren. We kunnen deze verhoudingen in beeld brengen door in [figuur 2](#) de stroom van het schenkgeld te schrappen en het koopgeld te kortsluiten op het kapitaal. In zo'n geval wordt niets geïnvesteerd in het land. Geen nieuwe kinderen worden geboren en opgevoed. De totale productie wordt opgesoupeerd door de bestaande bevolking die zal verouderen en tenslotte uitsterven. In zo'n situatie wordt roofofbouw gepleegd op het land, wat na enige decennia voert tot volledige uitdoving van de economische cyclus en totale geldontwaarding.

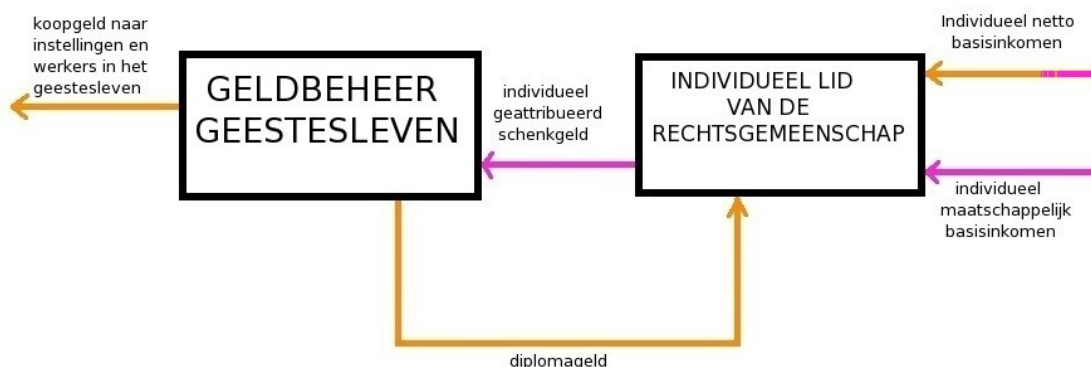
¹⁷ Uiteraard zijn tijdelijke huurovereenkomsten (tijdelijk verblijf, toerisme enz.) mogelijk; het huurbedrag omvat het kadastraal inkomen plus het arbeidsinkomen van de verhuurder.

¹⁸ Het 'billijk inkomen' is anderzijds het inkomen dat voldoende zuivere winst overlaat om het land te verzorgen, maw om de voortbrenging van nieuwe productieve mensen mogelijk te maken.

¹⁹ Niemand kan immers leven en werken zonder toegang tot het land en de door het land geboden mogelijkheden. Indien deze gelijke toegang tot het land niet bestaat kan geen sprake zijn van een authentiek rechtswezen: wat in zo'n samenleving als 'recht' doorgaat is in werkelijkheid onterechte machtsuitoefening door diegenen die ten onrechte het land voor zichzelf claimen.

Men kan deze verhoudingen uitdrukken door met iedere geldeenheid een eindige geldigheidsduur te verbinden. Nadat het geldbiljet zijn maximale levensduur heeft bereikt wordt het ongeldig. Wanneer een oud geldbiljet wordt aangewend als 'schenkgeld', en het geld dus geïnvesteerd wordt in het land, wordt het vervangen door een nieuw geldbiljet met een latere vervaldatum. Indien voldoende geld als schenkgeld wordt ingezet blijft de economische cyclus stabiel; tegelijk blijft ook de geldmassa constant omdat de oude biljetten voor het bereiken van hun vervaldatum door nieuwe ('jonge') biljetten worden vervangen. Indien te weinig geld aan het land wordt geschonken begint het productieve vermogen van het land af te kalven, wat zich weerspiegelt in het afsterven van een deel van het oude geld. Indien voldoende schenkgeld wordt gegenereerd kan de bij het geldwezen horende bank voortdurend de oudere biljetten uit circulatie halen en door nieuwe biljetten vervangen. De veroudering van het geld wordt dan een louter conceptuele aangelegenheid zonder praktisch gevolg.

We hebben gezien dat de landrente ontstaat als de zuivere winst die bij de productie wordt gegenereerd. Deze landrente weerspiegelt de productiviteitsbijdrage van het land en moet als zodanig terugkeren naar het land. Net zoals het 'billijk inkomen' de productieve bijdrage weerspiegelt van diegene die heeft gearbeitet en aan deze laatste de economische ruimte geeft om verder zijn leven te leiden, weerspiegelt de als 'zuivere winst' verschijnende landrente de productieve bijdrage van het land en hoort ze aan het land de economische ruimte te bieden om verder als land te kunnen functioneren (dwz verder nieuwe producenten te laten ontstaan cfr. [figuur 2](#)).

Figuur 4: de circulatie en attributie van het schenkgeld. Magenta pijlen betreffen oud/vervallen geld, oranje pijlen door schenking vernieuwd geld. De pijlen rechts vertrekken bij het associatieve bankwezen, dat het INB (individueel netto basisinkomen) uitkeert in jong geld en het IMB (individueel maatschappelijk basisinkomen) in oud geld. Het geldbeheer van het geestesleven zet het via het IMB toekomstend oud geld om in jong geld dat wordt doorgegeven naar de door de IMB-ontvanger aangeduide werkers en instellingen. Indien de stroom aan schenkgeld spontaan voldoende debiet ontwikkelt wordt ook het IMB uitgekeerd in vernieuwd geld.

Het land kan de landrente enkel ontvangen via de leden van de rechtsgemeenschap die hoort bij het land. Het land omvat immers zijn bevolking en het is via zijn bevolking dat het land nieuwe producenten

voortbrengt. Het is enkel doorheen de individuele leden van zijn rechtsgemeenschap dat het land daadwerkelijk een inkomen kan ontvangen en besteden omdat enkel individuele mensen beschikken over rede, hart en geweten. Iedere omleiding van de landrente, weg van de individuele leden van de rechtsgemeenschap in de richting van staatsinstellingen of 'instituten van het geestesleven', komt neer op een usurpatie van de landrente. De 'zuivere' winst of landrente moet worden omgezet in schenkgeld en dient daadwerkelijk vrij te worden geschonken door de 'mensen van het land'.

Figuur 4 toont enige logische consequenties. Geldstromen in oud geld zijn voorgesteld in **magenta**. De twee pijlen rechts stellen het basisinkomen voor dat gaat naar een individueel lid van de rechtsgemeenschap horend bij het land.

Om logische redenen dienen we dit basisinkomen op te splitsen in twee delen. *De individuele ontvanger is zelf deel van het land*. Dus een zekere fractie van het basisinkomen moet reeds omgezet zijn in jong geld op het ogenblik van ontvangst (in het schema voorgesteld in **oranje**). Dit deel van het basisinkomen kunnen we het '*individueel netto basisinkomen*' (INB) noemen. Dit bedrag komt overeen met de ruimte die de ontvanger als individu toekomt voor de ontwikkeling van nieuwe vaardigheden en menselijk-creatieve initiatieven, met inbegrip van de zorg die van de betrokkene zelf kan worden verwacht voor het land in zijn geheel. Het INB is de concrete uitdrukking van het recht op arbeid van de betrokkene. Als lid van de rechtsgemeenschap heeft ieder lid van de rechtsgemeenschap een individuele aanspraak op een evenredig deel van de productieve vermogens van het land; het INB concretiseert deze *individuele aanspraak*²⁰.

Een ander deel van het basisinkomen bereikt de individuele ontvanger onder de vorm van oud geld. Dit deel kunnen we het '*individueel maatschappelijk basisinkomen*' (IMB) noemen en het wordt in principe door de ontvanger aangewend voor schenking aan instellingen in het geestesleven, zoals scholen, kerken, onderzoekscentra enz. die daadwerkelijk bijdragen tot de vernieuwing van het land. Dit impliceert dat één of andere vorm van erkenning voor dit soort instellingen moet bestaan, die berust bij een instantie die in

²⁰ Socialistische en communistische ideologieën danken hun aantrekkingskracht aan het feit dat de mens, ook al heeft hij terzake geen preciese denkbeelden ontwikkeld, spontaan aanvoelt dat in de bestaande staatskapitalistische samenleving zijn onvoorwaardelijk recht op fysiek bestaan niet wordt geaccepteerd en dat zijn rechtmatig aandeel in de landrente in beslag werd genomen. Socialisten en communisten ontkennen echter het individueel karakter van de aanspraak op de landrente en stellen in de plaats collectivistische organisatievormen voor waarbij het individuele aandeel van iemands landrente nog steeds wordt gestolen. De landrente die toekomt aan het individu wordt in collectivistische systemen geïsurpeerd door één of andere bureaucratische of politieke entiteit. In het hedendaagse globalisme ziet men trouwens dat de machthebbers zich doorgaans van een 'linkse' ideologie bedienen; het zogenaamde *andersglobalisme* is in werkelijkheid *meer-van-hetzelfde-globalisme*.

Algemeen geldt dat de toekenning van het onvoorwaardelijk basisinkomen aan de individuele leden van de rechtsgemeenschap enkel mogelijk is in de mate dat de huidige mechanismen van inbeslagname van landrente worden afgeschaft. Het is logisch onmogelijk om een authentiek individueel en onvoorwaardelijk basisinkomen in te voeren indien men niet parallel daarmee hervormingen doorvoert op het vlak van 'grondeigendom' en indien men niet de inbeslagnames van landrente door de staat en door het monetair systeem aanpakt.

figuur 4 als 'Geldbeheer Geestesleven' is aangegeven. Deze instantie is verbonden met de 'bank' en vervangt het inkomend oud geld door nieuw geld dat naar de begunstigde instelling gaat als schenkgeld. Het is essentieel dat de toewijzing van het IMB geschiedt door de individuele leden van de rechtsgemeenschap.

Individueen kunnen zelf ook fungeren als 'instelling van het geestesleven'. In figuur 4 is het voorbeeld aangegeven van thuisonderwijs (een gezin zou bv. 'diplomageld' kunnen ontvangen indien een kind via thuisonderwijs een door de instellingen van het geestesleven erkend diploma haalt).

We noteren nogmaals dat figuur 4 onderliggende geldstromen aanduidt die in de praktijk niet worden onderscheiden zolang in de samenleving voldoende wordt geschonken en het land zijn productiviteit behoudt. In dat geval bestaat geen onderscheid tussen oud en nieuw geld omdat de bank de oudere bankbiljetten voor het bereiken van de vervaldatum uit omloop haalt. Indien globaal genomen voldoende wordt geschonken is het perfect denkbaar dat een individueel lid van de rechtsgemeenschap op een bepaald tijdstip zijn volledige basisinkomen (INB + IMB) voor persoonlijke consumptie gebruikt. Enkel wanneer het globaal volume van de IMB-geldstroom te laag wordt zal het onderscheid tussen 'oud geld' en 'nieuw geld' praktische betekenis krijgen. Men kan verwachten dat in een gezonde en natuurlijke samenleving de volumes van de betrokken geldstromen een voorwerp zijn van voortdurend debat en dat vanuit het geestesleven werkzame oproepen tot bijsturing van de geldstromen uitgaan. Dit geestesleven zal echter slechts werkzaam kunnen zijn indien het ten opzichte van de staat en het economisch leven over volledige autonomie beschikt.

Met betrekking tot het basisinkomen kunnen we de volgende essentiële besluiten formuleren:

Ten eerste is het basisinkomen niet zomaar een 'leuk idee' of een 'mogelijke piste'. Het basisinkomen is de directe uitdrukking van het natuurlijk recht op fysiek bestaan (dwz van het natuurlijk recht op arbeid). In een authentieke rechtsgemeenschap erkennen de leden van die gemeenschap elkaars recht op fysiek bestaan in de zin dat ze elkaars aanspraak op een evenredig aandeel van het productieve land accepteren. In een primitieve landbouwgemeenschap zou dit betekenen, dat men elkaars aanspraak accepteert om een evenredig deel van de grond te bewerken, een evenredig deel van het water te gebruiken enz.; in een hoogtechnologische samenleving met doorgedreven arbeidsdeling neemt deze aanspraak de vorm aan van een evenredig deel van de landrente, uitgedrukt in het geld. Niet-toekenning van iemands basisinkomen betekent dat het basisinkomen aan de betrokkene wordt ontstolen.

Ten tweede: het basisinkomen, dwz. het individueel aandeel in de landrente, kan onmogelijk worden ingevoerd indien men niet parallel daarmee de mechanismen afvoert via dewelke de landrente onrechtmatig in beslag wordt genomen.

Tot slot: het basisinkomen kan enkel worden ingevoerd indien in de geesten en zielen van de betrokkenen in voldoende mate de menskundige en maatschappelijke inzichten leven die met de invoering ervan in overeenkomst zijn. Het basisinkomen dient, vanuit inzicht en liefde voor de zaak, door voldoende mensen te worden *gewild*²¹.

²¹ Zie terzake ook:

https://www.academia.edu/8994962/Rudolf_Steiner_de_sociale_hoofdwet_1905_en_het_mysterie_van_de_geest